

Apie dar vieną stalininio laikotarpio teroro organą – troikas ir petiorkas

Straipsnio tema – LKP(b) ir represinių struktūrų santykiai stalininiu laikotarpiu, konkrečiau – komunistų partijos sekretorių ir čekistų vadų 1945–1947 m. sudarytų neformalių organų – troikų ir petiorkų – veikla.

Apie troikas ir petiorkas, ko gero, nėra rašęs nė vienas tyrinėtojas, nors kitais komunistų partijos ir represinių struktūrų santykių klausimais daugiau ar mažiau yra rašę pokario laikotarpį tyrinėję istorikai Arvydas Anušauskas, Nijolė Gaškaitė-Žemaitienė, Eugenijus Grunskis, Kęstutis Kasparas, Vytautas Tininis, Liudas Truska ir kiti.

N. Gaškaitė-Žemaitienė knygoje „Žuvusiųjų prezidentas“ (Vilnius, 1998), dėstydamą Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio vadovo generolo Jono Žemaičio-Vytauto biografiją, vieną skyrelį skyrė SSRS MVD ministro Lavrentijaus Berijos bandymams J. Žemaitį, kaip ir Ukrainos pagrindžio vadovus, panaudoti, vykdant rėmimosi „nacionaliniais kadrais“ politiką, kovoje dėl valdžios Sovietų Sąjungoje. Aprašyme išryškėja LSSR MVD ministro pavaduotojo Leonido Martavičiaus, Antano Sniečkaus ir kitų intrigos, dviveidiškumas, beprincipis nuomonių keitimas, painūs komunistų partijos vadų ir represinių struktūrų vadų santykiai.

K. Kasparas monografijoje „Lietuvos karas“ (Kaunas, 1999), nagrinėdamas priežastis, dėl kurių mūsų žmonės priešinosi sovietinei okupacijai, bando nusakyti rusų okupacijos esmę. Jo nuomone, karinė oku-

pacija buvo tik pridengta „sovietų valdžia“. „Bet kuris karinės jėgos veiksmas buvo valstybinė politika, o pastaroji – nuolatinis karinės ir kitokios jėgos demonstravimas“ (p. 160). Visose gyvenimo srityse, taip pat ir civilio administravimo, vyravo NKVD interesų prioritetai, viskas buvo palenkta represinei sistemai, kurios ne tik vadovai, bet ir visas aparatas beveik šimtu procentų buvo rusai.

V. Tininis knygos „Sovietų Lietuva ir jos veikėjai“ (Vilnius, 1994) skyriuje „Stalininis režimas“, ypač skyrelyje, skirtame LSSR MVD ministrui Alfonsui Gailevičiui, atskleidė A. Sniečkaus bei jo aplinkos ir represinių struktūrų intrigas, ypač po Stalino mirties 1953 m. pavasarį valdant L. Berijai. Daug dėmesio skirta VKP(b) CK Lietuvos biurui ir antrųjų sekretorių, kurie visuomet būdavo atsiųsti iš Rusijos ir buvo tikrieji Lietuvos valdovai, veiklai.

L. Truska vadovėlyje „Lietuva 1938–1953 metais“ (Kaunas, 1995) koncentruotais duomenimis ir išvadamis vaizduoja mus dominantį laikotarpį, pabrėždamas okupantų teroro bei rusinimo politiką, tačiau, ko gero, per daug švelnina mūsų svarbiausių kolaborantų, ypač A. Sniečkaus, vaidmenį to meto teroro mėsmaalėje. A. Sniečkus iki gyvenimo pabaigos liko staliniečiu, buvo daugelio represijų iniciatoriumi. Jei jis ir buvo ką nors padaręs prieš Maskvos valią, tai tik liudija jį buvus už okupantus protingesnį. Ir Vincą Mykolaitį-Putiną iš generolo Dmitrijaus Jefimovo nagų gelbėjo, ir ko-

lūkių žalienas nuo Nikitos Chruščiovo stengėsi apsaugoti todėl, kad tai būtų pakenkę sovietinio režimo įsitvirtinimui Lietuvoje (L. Truska pateikia kitus A. Sniečkaus veiklos pavyzdžius).

Besidomintys sovietiniu teroru ar jį patyrusieji bent jau yra girdėję apie *troikas*, vadinamuosius OSO (osoboje soveščanije), iš trijų asmenų sudarytus teismus, kurie žmones teisė už akių, šiems nedalyvaujant. NKVD OSO teismai buvo suformuoti 1934 m., o MGB OSO – 1946 m.¹, bet *troikos* įvairiomis formomis Sovietų Sąjungoje veikė jau anksčiau. OSO teismai atitiko čekistinės veiklos pobūdį, kurios tikslas buvo ne tiek išsiaiškinti tiesą, kiek žmogų pasodinti už grotų („tegul nukenčia dešimt nekaltų, negu išsprūsta vienas kaltas“), sukurti teroro atmosferą, kurioje niekas nesijautų saugus. Teisiamas už akių (čekistai dažniausiai taip elgėsi motyvuodami tuo, kad negali teisiamajam atskleisti savo informacijos šaltinių) žmogus netekdavo galimybės teisme nors formaliai pareikšti, kad jis nesutinka su jam iškeltais kaltinimais, o jo prisipažinimas būdavo išgautas jį fiziškai ir dvasiškai kankinant. Kaip minėta, šalia OSO *troikų* Sovietų Sąjungoje veikė dar ir kitokios *troikos*, iš kurių bene žymiausias buvo 1929 m. pabaigoje įkurtos vadinamiesiems buožėms sunaikinti ir 1937 m. vasarą masinio teroro metu sudarytos *troikos* (1937–1938 m. NKVD suėmė 1575 tūkst. žmonių, iš jų 681 622 sušaudė²). Pirmąjį „darbą“ atlikusias *troikas* sudarė partijos pirmasis sekretorius, vykdomojo komiteto pirmininkas ir GPU (Glavnoje političeskoje upravlenije – vyriausioji politinė valdyba) atstovas, antrojo – prokuroras, NKVD ir milicijos viršininkai.

Kokia buvo stalininio CK politinio biuro mąstysena, galima suprasti iš 1937 m. liepos 2 d. telegramos. Vietiniams valdžios organams joje įsakoma „...tučtuojau suimti visus buožes ir nusikaltėlius [...], sušaudyti prie-

šiškai nusiteikusius, kai tik troika administracine tvarka išnagrinės jų bylas, o ne tokius aktyvius, bet priešiškus režimui elementus ištremti. CK siūlo per 5 dienas pateikti jam troikų sudėtį, taip pat sušaudytų ir ištremtų asmenų skaičių“. Kiekvienai teritorijai buvo nurodyta, kiek žmonių joje turi būti sušaudyta ir ištremta – duotos tam tikros kvotos. Iš vietos valdžios organų pasipylė prašymai tas kvotas padidinti ir NKVD liaudies komisaras Nikolajus Ježovas jas padidino ne mažiau kaip 200 tūkst. žmonių³.

Be minėtų OSO *troikų*, teisusių tūkstančius mūsų žmonių, Lietuvos apskrityse ir valsčiuose pokario metais dar veikė kito tipo *troikos* ir *petiorkos*, kurios priiminėjo gal ne tokius drastiškus, bet daugeliui Lietuvos žmonių lemtingus sprendimus. Apie šiuos komunistinio teroro įrankius toliau ir kalbėsime remdamiesi tuo, ką pavyko išsiaiškinti. Šis tyrimas nėra nei išsamus, nei galutinis, nes, pirma, peržiūrėti tik dalies apskričių komunistų partijos komitetų dokumentai, antra, gal niekada nepavyks visko nuodugniai išsiaiškinti, nes *petiorkų* ir *troikų* dokumentų liko labai mažai (tikėtina, jog dalis posėdžių nebuvo protokoluojama, be to, dauguma partijos dokumentų bylų, kuriose buvo dokumentai apie jos ir represinių organų ryšius, yra 5–8 kartus perforuotos ir iš jų, tikėtina, išimti labiausiai kompromituojantys dokumentai). Tam tikrą apskričių *petiorkų* ir *troikų* dokumentų savitumą, jų glaustumą lėmė ir tai, kad siekiant didesnio įslaptinimo juos rašydavo ne specialus sekretorius, bet vienas iš *petiorkų* ar *troikų* narys ir tie dokumentai dažniausiai nebūdavo perrašomi mašinėle. Valsčių *troikos* per savo pasitarimus, ko gero, nerašydavo jokie dokumento, padėtį aptardavo tik žodžiu. Galbūt jų rašyti dokumentai buvo sunaikinti. Šiaip ar taip, jų nepavyko aptikti nė vieno.

Sovietinių represinių struktūrų (ČK, GPU, NKVD, NKGB, MVD, MGB, KGB

ir kt.) santykiai su komunistų partijos tiek centrinėmis, tiek periferinėmis organizacijomis, ypač su tų organizacijų vadovaujančiais darbuotojais, buvo painūs, nors patys represiniai organai buvo sukurti partijos ir vadinami jos kalaviju. Dėl beveik neribotos valdžios įgavę didžiulę galią, represiniai organai kartais bandydavo vykdyti ir savarakiškesnę politiką, kitokią negu komunistų partijos politika. Stalinas susidariusias kolizijas išspręsdavo paprastai – sušaudydavo aukščiausius represinių organų vadovus ir beveik visus jų pavadotojus bei dalį artimesnių jiems žmonių (NKVD liaudies komisarus Henriką Jagodą 1938 m., N. Ježovą 1940 m. ir kt.). Stalinas tam tikrais laikotarpiais iškeldavo tai vienus, tai kitus asmenis ir organizacijas, o nutaręs, kad jie jau per daug įgavę galios ir per daug žino, pagal rytietišką tradiciją juos sunaikindavo. Komunistų partijos politinis biuras represines struktūras galutinai perėmė savo žinion po L. Berijos suėmimo 1953 m. birželio 26 d. Tada buvo susidorota ir su žymesniais čekistais – 1954 m. gruodžio 19 d. mirties bausme nuteistas buvęs MGB ministras Viktoras Abakumovas, 1953 m. gruodžio 23 d. tokia pat bausmė įvykdyta ir Lietuvoje gerai žinomam NKGB ir MVD ministrų pavadotojui Bogdanui Kobulovui, buvusiam NKGB liaudies komisarui Vsevolodui Merkulovui ir kitiems. Vėliau represijos buvo ne tokios masiškos.

SSRS, ypač prieškario metais, kovos tarp Stalino proteguojamų tai vienu, tai kitų struktūrų išsiliedavo į didžiulius kruvinus komunistų partijos ir represinių struktūrų valymus. Lietuvoje žymesnių susidūrimų tarp partinių ir represinių struktūrų nebuvo, išskyrus tai, kad 1945 m. rugpjūčio 4 d. buvo pašalintas iš einamų pareigų NKGB liaudies komisaras Aleksandras Gudaitis-Guzevičius už nesugebėjimą susidoroti su pogrindžiu bei kilus įtarimui, kad jis turi tam tikrų tautinių aspiracijų. Šiek

tiek komplikuota padėtis buvo susidariusi tik 1953 m. pavasarį, kai L. Berijai vykdant rėmimosi „nacionaliniais kadrais“ politiką LSSR MVD ministro pavadotojas A. Gailevičius ir MGB ministro pavadotojas L. Martavičius parašė prieš A. Sniečką ir LSSR vadovybę nukreiptą pranešimą⁴. Lietuvoje nebuvo didesnio tiek vienu, tiek kitų organų valymo dėl kelių priežasčių. Pirmia, nelabai buvo ką ir valyti. Antrosios okupacijos pradžioje iš Lietuvoje gyvenusių trijų su puse tūkstančių komunistų partijos narių lietuviai sudarė ne daugiau kaip penktadalį (1948 m. tarp 22,2 tūkst. partijos narių lietuvių buvo 18,5 proc.), tad kiekvienas iš jų, ypač raštingesnis, šį tą galintis dirbti, buvo itin vertinamas. Antra, be abejo, nemažą vaidmenį vaidino fanatiškas komunistas, tačiau gana protingas žmogus, geras taktikas ir net strategas, Lietuvos komunistų vadas, CK pirmasis sekretorius A. Sniečkus. Jį palaikė dauguma tiek centro, tiek periferijos partijos vadovų, siekusių tam tikro stabilumo ir saugumo garantijų, nors intrigų komunistų partijoje užteko. Trečia, įsiplieksti tarpusavio kovai trukdė gal ne tiek drausminantis A. Sniečkaus vaidmuo, kiek turėtas bendras priešas – lietuvių tauta. Nors komunistai tiek kitus, tiek, ko gero, ir save bandė įtikinti, kad jiems priešinas tik saujelė buržuazinių nacionalistų, kilusių iš išnaudotojų klasių, bei vienas kitas prie jų prisidėjęs sukklaidintas žmogus, tačiau iš savo patirties, taip pat iš čekistų ir prokurorų pranešimų jie turėjo gerai žinoti, kad tarp besipriešinančių ir sumintų asmenų vadinamųjų išnaudotojiškų klasių atstovai (dvarininkai, buožės, dvasininkai) sudarė tik 5–7 proc⁵.

Lietuvos komunistai, L. Berijai trumpai valdant 1953 m. pavasarį, buvo priversti pripažinti, kad vadinamąjį „nacionalistinį pogrindį ir jo ginkluotas gaujas“ sutriuškino čekistai ir jų kariuomenė, kurių didelė dauguma buvo rusai (1948 m. pradžioje

MGB tarp 787 vadovaujančių darbuotojų – valdybų, skyrių, poskyrių viršininkų ir jų pavaduotojų – lietuvių buvo tik 29, arba 3,7 proc.⁶). Kaip jau minėta, dauguma partinių, ypač tuoj po karo, o vadovaujantys kadrai ir visą stalininį laikotarpį, buvo taip pat rusai ar rusakalbiai. Apskirtyse pirmasis, trečiasis ir ketvirtasis partijos komiteto sekretoriai būdavo dažniausiai lietuviai, o likęs komiteto aparatas – rusai. Paprastai tarp skyrių vedėjų tik moterų skyriaus vedėja būdavo lietuvė.

Esant tokiai komunistų partijos vadovų tautinei sudėčiai, partiniai su čekistiniais organais turėjo neblogai sutarti, nors, atrodo, A. Sniečkus su MGB ministrais retsykais apsipykdamo. Ko gero, didžiausia trintis buvo apačioje – valsčiuose, kur dėl valdžios ar turto nepasidaliję valsčių partiniai organizatoriai ar partijos sekretoriai kivirčydavosi su NKVD–MVD–MGB valsčių poskyrių viršininkais.

Vargu ar lietuviai komunistai pokario metais yra turėję nors kiek ryškiau išreikštų tautinių aspiracijų. Okupantas buvo toks nuožmus, jo naudotos priemonės tokios brutalias ir mūsų tautai skausmingos, kad tik visiškas fanatikas komunistas galėjo tikėti, jog tai, kas vyksta, daroma „lietuvių liaudies“ labui. Dauguma lietuvių komunistų buvo pusiau beraščiai ar net visai beraščiai (net ir apskrities partijos sekretoriai); jie gerai suprato, kad tik okupantų dėka yra iškelti į tokias valdžios aukštumas, apipilti materialinėmis gėrybėmis. Vis dėlto trumpas L. Berijos valdymo laikotarpis (1953 m. kovas–birželis), kai buvo bandoma valdyti daugiau remiantis „nacionaliniais kadrais“, parodė, kad tam tikros trinties tarp partinių lietuvių ir rusų būta. Tačiau tą trintį daugiausia lėmė ne tautiniai, o karjeros sumetimai: iš Lietuvos išvykus rusams, kurie turėjo daugumą patogių postų, jų vietas būtų užėmę lietuviai komunistai.

Apskritai smarkios pokario kovos bei komunistų represinė veikla lėmė, kad Lietuvoje buvo beveik visiškai įgyvendinta Lenino mintis – „geras komunistas yra geras čekistas“. Visi komunistai ir dauguma komjaunuolių pokario metais buvo apginkluoti, nuolat dalyvaudavo masinėse prievartos priemonėse – rinko pyliavas, mokesčius, skelbė vadinamuosius išbuožinimus, vykdė trėmimus, nuo 1948 m. varė valstiečius į kolūkius ir kt. Paprastas Lietuvos žmogus net negalėdavo atskirti, kuris iš komunistų kuo dirba – ar jis tarnautojas, ar sribas, ar čekistas. Pamėgdžiodami Staliną ir kitus vadus komunistai mėgo nešioti karišką ar pusiau karišką aprangą; tokia apranga ir šiurkštus elgesys juos dar labiau suvienodino. Stalininiu laikotarpiu kiekvienas partinis ir dauguma komjaunuolių tiek savo veiklos pobūdžiu, tiek elgesiu, net apranga, galėjo pasijusti esąs vos ne tikras čekistas. Štai kaip minėtą Lenino mintį suformulavo ir 1946 m. gruodžio 4 d. partijos Kėdainių komiteto posėdyje išsakė MGB apskrities skyriaus viršininkas M. Jušakovas: „Kiekvienas komunistas turi būti čekistu ir visos mūsų jėgos turi būti nukreiptos į bendrą tikslą“⁷. O partijos Prienų rajono komiteto sekretorius Supronas net 1952 m. rugpjūčio 9 d. antrojoje rajono partinėje konferencijoje teigė: „Kova su nacionalistiniu pagrindžiu yra gyvybiškai svarbus visos partinės organizacijos ir kiekvieno komunisto reikalas“⁸ (paskutiniai partizanai Prienų rajone žuvo 1954 m.).

„Bendras reikalas“ ir „gyvybiškai svarbus reikalas“ – sutriuškinti partizanus, stovėjusius pasipriešinimo okupacijai ir sovietizacijai priešakyje. Tačiau to buvo negana; reikėjo atsikratyti daugelio mūsų žmonių, tikėjusių, kad tik nepriklausomoje valstybėje gali išsipildyti jų lūkesčiai ir klestėti tauta bei valstybė. Tuo tikslu okupacijai ir sovietizacijai labiausiai besipriešinantys ir pavojingi asmenys buvo uždaryti į kalėjimus,

lagerius ar ištremti, kiti – atleisti iš darbų ir nustumti į gyvenimo pakraščius (ypač negailestingai buvo šalinami mokytojai). Tautos pasipriešinimo judėjime dalyvavo šimtai tūkstančių žmonių, ir pamažu tiek okupantai, tiek kolaborantai pradėjo suprasti, kad karinės teroro priemonės bus veiksmingos tik tada, kai bus derinamos su šalies sovietinimu – ūkio, švietimo, administravimo ir kt. pokyčiais. Karines funkcijas turėjo vykdyti čekistai, pasitelkę vidaus kariuomenę ir iš dalies sovietinę armiją, o sovietizaciją – partiniai ir sovietiniai organai. Kadangi pastarieji Lietuvoje pokario metais buvo labai silpni, tai krašto sovietinimu rūpinosi beveik vien partiniai organai. Bet, kaip minėta, didesni ir mažesni partijos vadai nesitenkino tokio darbo pasidalijimu ir stengėsi, kad jų ir čekistų darbai kuo daugiau susipintų. Tai daryti juos vertė ideologiniai ir praktiniai sumetimai, užsitęsęs pasipriešinimas (tiek Maskvos, tiek Vilniaus partiniai veikėjai iš pradžių tikėjo, o ir vėliau ne kartą tą savo norą ir tikėjimą deklaravo teigdami, kad ginkluotas pasipriešinimas bus sutriuškintas per vieną ar du mėnesius; iš tikrųjų jis tęsėsi beveik dešimt metų). Štai kokias drąsias mintis 1948 m. balandžio 13–14 d. vykusiame Kėdainių apskrities partiniame susirinkime dėstė aplenkdamas laiką vienas fanatiškiausių to meto pirmųjų sekretorių Juozas Piligrimas: „Pagrindinė priežastis, kad partijos apskrities komitetas ir kartu visa apskrities partinė organizacija nesugebėjo pakelti plačių gyventojų masių į kovą su banditizmu, yra ta, kad kovoje su banditizmu dalyvavo draugai, atvykę iš kitų broliškų respublikų, o ne vietiniai gyventojai lietuviai [...]. Į kovą dėl banditinio elemento likvidavimo turi įsitraukti kiekvienas komunistas ir komjaunuolis, sugėbant rankoje laikyti ginklą“⁹.

Kaip minėta, ginklus pokario metais buvo paėmę (ar juos privertę paimti) visi komunistai ir dauguma komjaunuolių. Gin-

klai buvo teroro įrankis prieš gyventojus ir kartu šiek tiek padėdavo gintis nuo partizanų. Bet tiesioginėje kovoje su partizanais vadinamasis partinis ir sovietinis aktyvas dalyvavo vangiai, nors vadovybė ragino ir stengėsi jį įtraukti. Bene svarbiausia tokio elgesio priežastis – savisaugos instinktas. Be to, nemaža dalis partinių jais tapo ne tiek ideologiniais, kiek karjeros sumetimais ir manė, kad okupacinė kariuomenė juos turi ginti nuo partizanų. Nuolat bijodami pasikėsinimų ir jausdami žmonių neapykantą bei panieką, partiniai, ypač vadovaujantys apskričių komitetų darbuotojai, uoliai terorizavo gyventojus. Jau minėta, kad 1937 m. Sovietų Sąjungoje nustatius kvotas, kiek kuriose teritorijose galima sušaudyti ir ištremti gyventojų, iš vietinių partinių ir sovietinių organų pasipylė prašymai tas kvotas padidinti. Kažkas panašaus vyko ir Lietuvoje; vietiniai partiniai organai kartais net lenkdavo okupantus teroristinėmis užmačiomis, reikalavimais padidinti bausmes. Nepaprastai įnirtingai buvo puolami vadinamieji buožės, kurių darbštumas, tvarkingumas, verslumas, taupumas ir kitos savybės visiškai nesiderino su sovietinės santvarkos propaguojamomis vertybėmis. Daugumą komunistų drastiškai prieš juos veikti, be abejonės, skatino ir pavydo bei godumo jausmai, noras šį tą pasiglemžti naikinant jų pavyzdinius ūkius. 1945 m. pabaigoje partijos Biržų komiteto pirmasis sekretorius J. Griciūnas ataskaitoje LKP(b) CK, be visa ko, rašė, kad iš apskrities ištremtos 32 buožių šeimos, 106 išbuožintos. „Tačiau buožinių banditinių ūkių likvidavimo praktika ir jų palikimas [po to] apskrityje yra neteisinga praktika; reikia tuos ūkius ne tik likviduoti, bet ir išvežti iš respublikos, kadangi iš savo vietų išvytos buožių ir banditų šeimos, neišvežtos iš apskrities, visais būdais padeda banditams“. Jis paminėjo kaip pavyzdį, kad Pasvalio valsčiuje trylikametis „likviduoto“ ūkio buožės

sūnus iš nupjautavamzdžio sužeidė naujakurį¹⁰. Tą patį reikalavimą tos pat apskrities partijos komitetas pareiškė dar kartą, pabrėžtinai reikalaujamas ateityje vykdomojo komiteto nutarimu atėmus visą turtą (žemę, gyvulius, inventorių, pastatus, derlių) „būtinai banditų šeimas išstremti už respublikos ribų“¹¹. Daugiau šeimų išstremti, ypač atsakant į partizanų puolimus, nuolat reikalavo partijos Alytaus komitetas. Taip pat reikalavo teisės tremti apskrities valdžios nuožiūra (šią teisę iš dalies gavo; būdavo išstremiama po kelias dešimtis, net apie šimtą šeimų nelaukiant didžiųjų Sąjungos mastu organizuotų trėmimų). Kai kurie partijos komitetai išsigalvodavo savų, vietinių bausmių; antai Kėdainių apskrityje vadinamieji dalinai išbuožintieji, iš kurių būdavo atimamas ne visas turtas (paliekama 5 ha žemės, po arklių ir karvę), būdavo perkeliama į kitą, nuošalesnę tos apskrities valsčių. Klestėjo įkaitų sistema. Po partizanų puolimų ne tik būdavo suimami jų ryšininkai ir rėmėjai, bet ir tremiamos su tais puolimais nieko bendra neturinčios šeimos, ypač turtingiau gyvenančios, apkaltinus jas ryšiais su partizanais. Taip nutiko Kėdainių apskrityje. Po to, kai apie 100 partizanų 1946 m. gegužės 27 d. puolė Gudžiūnų valsčiaus Pociūnėlių miestelį, partijos apskrities komiteto antrasis sekretorius A. Okunevas A. Sniečkui rašė, kad komitetas į įvykio vietą pasiuntė kariuomenę iš keturių valsčių (iš ten stovintį įgulų), o pirmas prašymas buvo toks: „Leisti išvežti keletą rėmėjų – priešišku žmonių ūkių“¹².

Objektyvumo dėlei reikia pasakyti, kad ne visiems lietuviams komunistams taip lengvai sekėsi perimti čekistų represines teroristines priemones, kai neretai būdavo smogiama ir visiškai nekaltiems žmonėms. 1945 m. rugpjūčio 27 d. Justui Paleckiui parašė laišką tuometinis LSSR rašytojų sąjungos pirmininkas Petras Cvirka, matyt, tų metų vasarą aplankęs gimtąsias Veliuonos

apylinkes (laiškas saugomas Lietuvos ypatingajame archyve, J. Paleckio fonde). Laiške jis dėstė, kad pasieniečiai liepos mėn. sušaudė keturis ramius valstiečius, paėmę juos tiesiog iš lauko darbų ir nieko nepaaiškinę vietinei valdžiai. Štai ką jam po to įvykio sakė Veliuonos valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas, partinis organizatorius, apylinkės pirmininkai: „Draugas Cvirka! Tokie faktai, neaiškūs, niekam nesuprantamas, neišaiškintas teroras iš mūsų kariuomenės ir milicijos organų pusės visą mūsų agitaciją, visą mūsų tarybinį darbą apverčia aukštyn kojomis. Ima noras bėgti, mesti viską ir dumti kur nors...“ Galimas daiktas, kad vienas kitas idealistas komunistas, įsitikinęs, jog Sovietų Sąjungoje tarp teorijos, skelbiamų idėjų ir praktikos yra praraja, iš tikrųjų taip ir pasielgė – liovėsi aktyviai dalyvavęs to meto veikloje ir pasitraukė į nuošalę. Tačiau, deja, tokių buvo nedaug.

Galima būtų vardyti dar daug komunistų partinės valdžios ir okupantų represinių struktūrų ryšių – kartu buvo sudaromi operatyviniai kovos planai, reguliuojamas vidaus kariuomenės įgulų išdėstymas, tvirtinami ir iš darbo šalinami represinių struktūrų darbuotojai, jų darbas nuolat svarstomas partijos komitetų biuruose ir t. t. Bene ryškiausiai komunistų partijos ir represinių struktūrų ryšius rodo vadinamųjų *troikų*, *četiortkų*, *petiorkų* darbai.

Apie partinių ir čekistinių vadovų telkimą apskrityse ir valsčiuose į vieną organą, kuris spręstų kovos su nacionaliniu pagrindžiu klausimus, bene pirmas užsiminė VKP(b) Lietuvos biuro vadovas Michailas Suslovas 1945 m. įvykusiame LKP(b) CK VII plenumo. Tai buvo daroma ir praktiniais sumetimais. Suimti ir nušauti žmogų čekistai galėjo ir patys. Kitas teroro priemonės, tokias kaip trėmimai, reikėjo vykdyti sutelktomis čekistų, partinių ir sovietinių organų pastangomis. Dar kitas teroro priemonės, pavyzdžiui, išbuožinimą, dau-

giausia turėjo vykdyti sovietiniai valdžios organai. Taip pamažu visi valdžios organai buvo pajungti terorui vykdyti.

Kad į terorą įtraukti žmonės beatodairiškai ir be gailėsčio vykdytų drastiškiausius nurodymus, reikėjo sukurti tam tikrą psichologinę atmosferą, įtikinti juos, jog ne tik vadinamieji buržuaziniai nacionalistai, bet ir „svetimų, priešišku klasių“ žmonės, pirmiausia buožės, iš tikrųjų yra tarsi ne žmonės ir turi būti sunaikinti. Skleisdami neapykantą komunistai daug pasiekė, nors iš pradžių kai kuriems partiniams, ypač tiems, kurie Antrojo pasaulinio karo metais nebuvo pasitraukę į Sovietų Sąjungą, teroro mastai ir būdai nebuvo visiškai priimtini. Tai rodo NKGB liaudies komisaro pavaduotojo B. Kobulovo žodžiai, pasakyti 1945 m. minėtame VII partijos plenumo: „VKP(b) CK rugpjūčio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos komunistų partijos uždavinių“ iškelia naujus uždavinius – Lietuvos komunistus perauklėti Lenino–Stalino mokymo pagrindu“¹³. Provincijoje dirbę Lietuvos komunistų vadovai, kuriems tai dar reikėjo daryti, „persiauklėjo“ labai greitai ir, kaip minėta, teroristinėmis užmačiomis prilygo čekistams.

Trumpai apie 1945 m. rugpjūčio 23–24 d. vykusį LKP(b) CK VII neeilinį plenumą, kuriame buvo svarstomi VKP(b) CK nutarimai: 1945 m. rugpjūčio 15 d. „Dėl Lietuvos KP(b) CK trūkumų ir klaidų vadovaujant partiniam politiniam darbui“ ir 1944 m. spalio 30 d. „Dėl Lietuvos SSR partinės organizacijos partinio darbo trūkumų ir užduočių“. To plenumo medžiaga – ypač M. Suslovo, B. Kobulovo, Ivano Tkačenkos, J. Paleckio ir dar vieno kito aukšto pareigūno kalbos gana įdomios, bet mus jis domina tiek, kiek susijęs su nagrinėjama tema – komunistų partijos funkcionierių ir čekistų neformalaus organo sudarymu. Štai ilgoka citata iš M. Suslovo kalbos, atskleidžianti tų dienų aktualijas ir vieno svarbiausių būsimojo komunistų ideologo ma-

tyseną: „Visų svarbiausia užduotis – greitai sunaikinti banditizmą. Šio uždavinio sprendimui reikia mobilizuoti visas jėgas. Reikia, kad partijos apskričių komitetai kovos su banditizmu klausimus svarstyti ne retsykais, o kasdien, būtent kasdien. Tikslinga, kad partijos komitetų pirmasis ir antrasis sekretoriai bei NKVD ir NKGB viršininkai kasdien arba blogiausiu atveju kas antrą dieną susirinktų trumpai aptarti politinę padėtį apskrityse ir numatytų operatyvines priemones kovai su banditizmu. Kiekvienoje apskrityje turi būti sudarytas buržuazinių nacionalistinių gaujų likvidavimo artimiausiu metu planas, kuriame turi būti numatytos konkrečios politinės, ūkinės, organizacinės ir čekistinės-kariuomenės priemonės. Į valsčius, labiausiai apimtus banditizmo, turi būti pasiūsti vadovaujantys apskričių darbuotojai politiniam ir organizaciniam banditizmo likvidavimo darbui“¹⁴.

Tačiau, kaip galima spręsti iš partijos Trakų apskrities pirmojo sekretoriaus Michailo Afonino kalbos tame plenumo (taip pat iš to, kad kai kuriose apskrityse *petiorkos* veikė jau iki šio plenumo), tai buvo ne pirmas VKP(b) Lietuvos biuro pirmininko nurodymas, kad partiniai ir čekistiniai organai kovai su mūsų pogrindžiu turi suvienyti jėgas ir sudaryti tam tikrą nuolat veikiančią organą, kuris savo posėdžiuose ne rečiau kaip kartą per mėnesį aptartų padėtį apskrityje, išklaustų NKVD ir NKGB viršininkų ataskaitas. M. Afonino manymu, „ypatingu periodu“ susirinkti ir aptarti padėtį reikėtų dažniau, sudaryti tokią komisiją „[...] tarsi troiką – apskrities komiteto sekretorius, NKVD viršininkas, NKGB viršininkas, kurie kasdien koordinuotų visas tas priemones“¹⁵. Beje, ne kartą minėtas B. Kobulovas, atsakydamas į M. Afonino pasiūlymą, tame pat posėdyje sakė: „Čia drg. Afoninas pasiūlė apskrityse sudaryti troikas kovai su banditizmu. Tam nėra būtinybės“. Tačiau toliau jis dėstė, kad ben-

dras partinių ir čekistinių organų darbas yra labai reikalingas: „Jūs, vadovaujantys darbuotojai, turite prie savęs priartinti čekistus, įsigilinti į jų darbo detales, kasdien jiems padėti“¹⁶.

Nei šio, nei kitų LKP(b) CK plenumų, biurų posėdžių nutarimuose nepavyko rasti duomenų, kad būtų oficialiai įformintos *troikos*, *čtviortkos* ir *petiorkos*. Tačiau toks organas 1945–1947 m. Lietuvoje gyvavo ir tai rodo, kad galėjo būti bent žodinis, tikriausiai A. Sniečkaus nurodymas tokią veiklos ir bendradarbiavimo formą proteguoti.

Kiek žmonių turėjo būti aukščiausiam apskrities organe, kuris vadovavo kovai su pasipriešinimu, – trys, keturi, penki – lėmė vietinės aplinkybės. Dažniausiai tai būdavo *petiorkos*, sudarytos iš penkių žmonių: tarp jų visada būdavo pirmasis ar antrasis (dažniausiai abu) partijos sekretoriai bei MVD ir MGB apskričių skyrių viršininkai. Tačiau kai kuriose apskrityse, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, iš *petiorkos* likdavo *troika*. Antai Alytaus apskrities partijos komitetas 1945 m. kovo 9 d., „būdamas tos nuomonės, kad banditų formuočių sutriuškinimas yra būtinausia šio laikotarpio užduotis, [...] norėdamas suaktyvinti kovą su banditizmu, sudarė štabą kovai su banditizmu“ iš penkių žmonių – sekretoriaus Repkino (pirmininkas), vykdomojo komiteto pirmininko Palevičiaus, NKVD apskrities skyriaus viršininko Černyšovo, karinio komisaro Smirnovo ir apskrities prokuroro Kudinovo. Už antisovietines kalbas iš darbo atleidus Palevičių, 1945 m. rugpjūčio 17 d. apskrities biuro posėdyje, dalyvaujant A. Sniečkui, buvo sudaryta „operatyvinė *troika*“ iš pirmojo sekretoriaus ir NKVD bei NKGB viršininkų¹⁷. Kitose apskrityse veikė *petiorkos*. Valsčiuose beveik visur veikė *troikos*, sudarytos iš partinio organizatoriaus ar partijos sekretoriaus, NKVD (MVD) valsčiaus poskyrio viršininko ir NKGB (MGB) valsčiaus įgaliotinio. Tačiau

ir sudarant *troikas* kai kurie partijos apskričių komitetai savo iniciatyva stengėsi papildyti tą organą. Antai partijos Biržų apskrities komiteto plane Nr. 100, patvirtintame sekretoriaus Juozo Griciūno, kiekviename valsčiuje numatoma sudaryti *čtviortkas* (NKVD, NKGB darbuotojai, kariuomenės įgulos atstovas ir ketvirtas – iš partinių vadovų), kurioms pavesta vadovauti partizanų sutriuškinimui. Antrame šio nutarimo paragrafe rašoma: „Pavesti aukščiau išvardytiems draugams dar kartą patikrinti ir patikslinti gaujoje esančius asmenis, išpėti juos per jų šeimas, kad pasitrauktų [iš gaujos]. Paskui nusavinti visą jų žemę, gyvulius, turtą, inventorių, derlių ir pastatus“. Į *čtviortkas* buvo paskirti šie partiniai darbuotojai: Biržų valsčiuje – prokuroro padėjėjas Bykovskis, Pabiržės – partijos komiteto karinio skyriaus vedėjas Slanys, Joniškėlio – sekretoriaus padėjėja Calkienė, Vaškų – paruošų įgaliotinis Vorobjovas, Nemunėlio Radviliškio – kadru sekretorius Lapinskas, Saločių – agitacijos ir propagandos skyriaus vedėjas Čigas, Pasvalio – vykdomojo komiteto pirmininkas Gražinis, Papilės – pirmasis sekretorius Griciūnas, Vabalninko – vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojas Variakojis. Apie *čtviortkos* sudarymą rašoma: „Turint tikslą paremti konkrečias operatyvines čekistines priemones, parengtas karinių vadovų, NKGB ir NKVD viršininkų, kaip sunaikinti banditų grupes apskrityje, paskirti tuos asmenis atsakingais už tų gaujų sunaikinimą“¹⁸. Kad Biržų apskrityje *troikos* buvo papildytos kariuomenės įgulų atstovais, tai buvo logiška, bet kodėl vietoj valsčių partinių organizatorių, kurie geriausiai išmanė padėtį valsčiuose, buvo paskirti žmonės iš apskrities centro – sunkiau suprasti. Gal tas *čtviortkas* norėta padaryti reikšmingesnes, gal komitetas norėjo visur turėti savo žmonių – dabar sunku suprasti. O gal tiesiog buvo vykdomi LKP(b) CK VII plenumo išsakyti M. Suslo-

vo nurodymai, kad į valsčius turi būti pasiųsti vadovaujantys partiniai darbuotojai.

Kokiu tikslu buvo sudaryti tie valdžios organai, jau kalbėjome. Partizanai tuo metu buvo svarbiausia kliūtis okupantams galutinai įsitvirtinti Lietuvoje ir juos bei daugumą mūsų žmonių užgriuvo didžiulės represijos. Apskritai komunistai, pamynę visas kitas valdžias, valdžios išlaikymu visur ir visada itin rūpinosi. Tie naujieji organai turėjo suvienyti okupacinių jėgos struktūrų veiklą su partijos komitetų kontroliuojamą įstaigų veiklą ir taip padėti valdžią išlaikyti ir sustiprinti. Stengtasi išplėsti okupacinių jėgos struktūrų paramos pagrindą, sujungiant ginkluotų ir civilių struktūrų (turėjusių būti civilių, bet, kaip žinome, pokariu beveik visi komunistai buvo apginkluoti) pastangas. Okupacinės ginkluotos struktūros gynė nuo partizanų kolaborantus, o šie savo ruožtu turėjo tenkinti okupantų materialinius poreikius (aprūpinti maistu, kuru, būstais ir kt.), sudaryti šnipinėjimui tinkamą terpę (iš pradžių rusams buvo sunku mūsų krašte; tik pasitelkę agentus ir atvirus kolaborantus – komunistus, komjaunuolius, sribus – jie pradėjo geriau pažinti Lietuvą). Kaip jau minėta, toli gražu ne visur tą partinių ir represinių organų veiksmų vienybę pavyko pasiekti. Trukdė daug kas – partinių darbuotojų nenoras dar labiau rizikuoti savo galvomis, itin didelis čekistinio darbo įslaptinimas ir kt. Bene svarbiausia priežastis ta, kad partiniai organai nesugebėjo, kaip jie sakydavo, „išjudinti liaudies masių“, nes dauguma mūsų žmonių į okupantų ir jų tarnų užmačias žiūrėjo priešišškai. Apie susidariusią padėtį 1949 m. sausio 22 d. Prienų apskrities partiniame susirinkime kalbėjo čekistas Bodrovas, MGB pirminės partinės organizacijos sekretorius: „Partinis sovietinis aktyvas į kaimus vis dar negali išvykti be ginkluotos apsaugos. Reikia pasakyti, kad jei su nacionalistiniu pagrindžiu kovotų ne vien MGB organai, bet

ir valsčiaus partinės organizacijos kartu su MGB organais, padėtis apskrityje būtų geresnė“¹⁹. Prieš tai komiteto posėdyje jis kalbėjo: „Kovoti su ginkluotomis gaujomis yra ne tik MGB organų, bet ir visų komunistų bei komjaunuolių užduotis, bet mūsų apskrityje to nėra“²⁰. Panašiai čekistai kalbėjo ir kitose apskrityse.

Svarbi *petiorkų* ir *troikų* užduotis buvo sudaryti čekistams, ypač valsčiuose, tam tikrą moralinio palaikymo mikroklimatą. Dauguma čekistų, paskirtų dirbti į valsčius, žiūrėjo į tai kaip į pasmerkimą, išsiuntimą žūti. Kadangi anaipol ne visi tie per tūkstantį valsčiuose dirbusių leitenantų ir kapitonų buvo idėjiniai fanatikai, pasiryžę aukoti gyvybę kovoje su buržuaziniais nacionalistais, tai jų gyvenimas, nors jie turėjo beveik neribotą valdžią, valsčių centruose neretai būdavo sudėtingas ir net tragiškas. Vienas kitas iš jų viską metęs bėgdavo iš Lietuvos, nors už tai karo tribunolo būdavo nuteisiamas 4–5 metams kalėjimo; kiti verčiau rinkdavosi katorgą. Antai Prienų apskrities Šilavoto valsčiaus poskyrio viršininkas Bukaševas pareiškė: „Aš geriau trejus metus atsėdėsiu katorgoje, negu dirbsiu čia“. Po šio pareiškimo jį nutarta pašalinti iš partijos ir patraukti teisminei atsakomybėn²¹. Bet dauguma į valsčių centrus dirbti paskirtų čekistų savo likimą sutikdavo nuolankiai ir dažniausiai beviltiškai prasiždavo.

Kėdainių apskrities *petiorkos* 1946 m. rugpjūčio 13 d. posėdis buvo pavadintas „sumažintos apimties apskrities komiteto posėdžiu“. Gali kilti klausimas, kodėl tų pačių klausimų, svarstytų šiame posėdyje, nebuvo galima svarstyti biure? Juk daugumos ir *petiorkų*, ir biurų narių sudėtis buvo beveik ta pati (*petiorkose* paprastai būdavo vienas, retais atvejais – du nauji žmonės, biuras buvo 1–2 žmonėmis didesnis). Matyt, įtraukus į *petiorkas* 1–2 asmenis iš represinių struktūrų, jos tapdavo labiau

„specializuotos“. Beje, tame „sumažintos apimties komiteto posėdyje“ dalyvavo ne tik pirmasis ir antrasis sekretoriai J. Piligrimas ir Okunevas, vykdomojo komiteto pirmininkas J. Olekas, MVD viršininkas G. Čachava, MGB viršininkas M. Jušakovas, bet ir įgulos viršininkas SSRS didvyris Živolis, Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas Karolis Didžiulis, žemės ūkio ministro pavaduotojas Povilas Sklėrius (?). Pasitarime konstatuota, kad padėtis apskrityje pagerėjo, tačiau partizanai dar nėra galutinai sutriuškinti. Nutarta: įpareigoti MVD ir MGB valsčių poskyrių partines organizacijas galutinai sunaikinti pagrindį; G. Čachava ir Živolis įpareigoti parengti miesto apsaugos priemones, nuolat jame patruliuoti, paskirti miesto komendantą, įvesti naktinius leidimus, sudrausminti stribus bei milicininkus ir kt.²²

Sumažintos sudėties biuras (visos sudėties biuruose buvo 6–9 žmonės; toks biuras iš esmės ir buvo *petiorka*, o juo labiau *trojka*) buvo paslankesnis, greičiau, operatyviau galėjo reaguoti į įvykius. Jo sprendimai galėjo būti labiau įslaptinti, o tai, žinant komunistų liguistą slaptumo pomėgį, taip pat vaidino nemažą vaidmenį. Tačiau nereikia manyti, jog veikiant *petiorkoms* partiniai biurai ar plenumai išbraukė iš savo darbotvarkės kovos su pasipriešinimu okupacijai klausimus. Tie organai ir toliau priimdavo sprendimus, teroristinėmis užmačiomis nenusileidžiančius *petiorkų* sprendimams. Pagaliau *troikos* ir *petiorkos*, matyt, gyvavo tik 1945–1947 m.; vėliau biurus sudarė jau itin patikimi žmonės ir jie galėjo priiminėti bet kokio slaptumo nutarimus, nebijodami, kad jų turinys taps žinomas gyventojams ir pagrindžiui.

Kai reikėdavo išjudinti okupantų prievartos mašiną, dažniausiai įsikišdavo A. Sniečkus. Kadangi jo raštai buvo skirti ir čekistams, juos jis pasirašydavo kartu su kuriuo nors čekistu generolu. A. Sniečkaus ir Josi-

fo Bartašiūno 1946 m. birželio mėn. šifruotoje telegramoje Nr. 1791 apskričių komitetų sekretoriams ir apskričių skyrių viršininkams nurodoma į CK ir MVD iki liepos 5 d. pristatyti detalią ataskaitą, kaip kovojama su pagrindžiu. Joje dar rašoma, kad „banditai“ suaktyvino veiklą, operatyvininkai ir kariuomenė su jais efektyviai nekovoja, aktyvistai, varguomenė ir naujakuriai daugiau neapginkluojami ir kt. Konstatuojama, jog „padėtis nepakenčiama“, todėl nurodoma tiek partiniams, tiek MVD organams suaktyvinti darbą – operatyvinį, karinį, savigynos grupių ir t. t. Antrame šio dokumento paragrafe rašoma: „Petiorkose išklaudyti valsčiaus partinių organizatorių, MVD valsčiaus poskyrių viršininkų, MGB valsčiaus įgaliotinių, MVD kariuomenės būrių vadų ataskaitas apie tai, kas nuveikta kovojant su banditizmu“²³.

Beje, kai kurios *petiorkos* ir partijos apskričių biurai ne tik svarstė ataskaitas. Čekistinio ir partinio darbo vieningumu ypač pasižymėjo Kėdainių apskritis. Šios apskrities *petiorkoje* ir biure buvo svarstomi čekistų operatyviniai planai, duodami detalūs nurodymai čekistams²⁴. Partijos Biržų apskrities biuro posėdyje 1946 m. gegužės 15 d. svarstant VKP(b) CK 1945 m. rugpjūčio 15 d. nutarimą konstatuota, kad apskrityje dar yra devyni partizanų būriai, juose – 285 partizanai. Priimtas 16 paragrafų nutarimas, kurio 15 paragrafe rašoma: „Įpareigoti drg. Čėčiuovą, Griciūną, Gražinį, Stasenką, Sokolovą kasdien analizuoti gaujų likvidavimo operacijas ir imtis skubių priemonių“²⁵ (pirmieji du – partijos sekretoriai, trečiasis – vykdomojo komiteto pirmininkas, paskutiniai – čekistai). Partijos Alytaus apskrities biuro 1945 m. rugsėjo 21 d. posėdyje, dalyvaujant Mečislovui Gedvilui, buvo svarstoma, kaip vykdomi LKP(b) CK VII plenumo nutarimai: „2. Operatyviai čekistinių priemonių planas dėl kiekvienos gaujos likvidacijos atskirai neperžiūrėtas partijos

komiteto. NKVD, NKGB apskrities skyrių viršininkai 1945 IX 7 d. jų nepristatė ir neveda paruošiamojo darbo gaujų dalyvių vešiams procesams organizuoti²⁶ (kalba ne-taisyta; kai kurie apskričių ir rajonų partijos komitetų dokumentai lietuviškai buvo rašomi tik 1944–1945 m. ir trumpai – 1953 m. gegužės–birželio mėn., L. Berijos valdymo metu; visu kitu mus dominančiu laikotarpiu visi partijos komitetų dokumentai buvo rašomi rusiškai).

Kalbėdami apie A. Sniečkaus vaidmenį telkiant čekistų ir komunistų pastangas palaužti mūsų tautos pasipriešinimą okupantams, turime pabrėžti nepaprastą jo veiklumą. 1945 m. lapkričio 15 d. jis ir J. Bartašiūnas apskričių bei miestų partijos sekretoriams ir NKVD skyrių viršininkams pasiuntė dvi telegramas, kitą dieną – dar vieną, 26 d. – dar vieną. Vienoje 15 d. telegramoje rašoma, jog išduodant ginklus sovietiniams partiniams aktyvistams reikia žiūrėti, kad jie patektų į patikimas rankas, ir išmokyti su jais elgtis. Sąrašus tų, kuriems turi būti ginklai išduodami, turi tvirtinti partijos apskrities komitetas. Antroje tos dienos telegramoje rašoma, kad dėl pareigūnų aplaidumo „banditai“ lapkričio 10 d. puolė Gaurę, lapkričio 5 d. – Leipalingį, lapkričio 10 d. – Jurbarko valsčiaus Gerdžių (?) miestelį. Visur yra aukų. Įsakoma radiogramą ap-svarstyti partijos apskrities komiteto posėdyje, organizuoti valsčių gynimą, numatyti, kaip bus saugomos įmonės, įstaigos bei apylinkių aktyvistai ir t. t. Lapkričio 26 d. telegramoje rašoma: „Įsakome imtis visų priemonių, kad būtų sunaikintos banditų grupės ir kad nė vienas banditų išpuolis ne-liktų neatskleistas. Banditai, įvykdę teroro aktus ir kitus nusikaltimus, turi būti pagauti, o pasipriešinę – sunaikinti“²⁷.

Tokių ir panašių nurodymų A. Sniečkus yra išsiuntinėjęs daug. Kai kurie iš jų atvira-i ciniški, raginantys partizanus išduoti, o už išdavystę siūlomas atleidimas. A. Snieč-

kaus ir SSRS MVD–MGB įgaliotinio Lietuvos I. Tkačenkos 1946 m. gruodžio 7 d. pasirašytoje 10 paragrafų direktyvoje partijos sekretoriams ir MVD bei MGB apskričių skyrių viršininkams reikalaujama smogti partizanams kuo smarkesnius čekistų smūgius, juos derinant su partijos komitetų agitacinėmis ir partizanus kompromituojančiomis priemonėmis. Pabrėžtinai nurodoma tarp partizanų vadų ieškoti tokių, kurie būtų tarnavę vokiečiams; įsakoma paleisti suimtus partizanus, kurie sutiktų viešai pasmerkti savo praeitį ir vadus; reikalaujama organizuoti vietinių autoritetų – Lietuvos karininkų, gydytojų, kunigų ir pan. – kalbas, smerkiančias partizanus, „kaip lietuvių liaudies išdavikus“, ir t. t. Direktyva baigiamą taip: „Po kiekvieno banditų išpuolio būtina organizuoti gaujos paiešką ir ją sunaikinti, taip pat visiškai ar iš dalies konfiskuoti buožių, banditų ir rėmėjų ūkius toje apylinkėje remiantis žemės įstatymu. Visiškai konfiskuoti tik suėmus tų šeimų suaugusius narius, ypač vyrus, kad jie negalėtų išeiti į gaujas. Konfiskuoti nusprendus vykdomiesiems komitetams, remiantis MVD–MGB duomenimis“²⁸. Šia bei panašiomis direktyvomis *petiorkos* ir partijos komitetų biurai iš esmės ir grindė savo teroristinę veiklą.

Siekdami palaužti pasipriešinimą okupantams, pirmiausia ginkluotą, partijos ir čekistų dariniai gana noriai ėmėsi sovietams būdingo teroro, kad žmones atgrasintų nuo partizanų rėmimo ir padarytų lojalius okupantams. Mėginta šiek tiek švelninti pasipriešinimo mastą (buvo neva dovanojama tiems, kurie pasitraukė iš partizanų), bet labiausiai pasikliauta teroru. Klestėjo savivalė. Faktiškai bet kuri šeima ar žmogus, kuo nors neįtikęs okupantams ar kolaborantams (jaučiantis savo vertę, garbingas ir todėl atsisakantis bendradarbiauti su čekistais, tapti jų informatoriumi ir pan. bei patraukęs jų dėmesį savo pasiturinčiu

ūkiu), galėdavo tapti jų auka. Atsirado didžiulė galimybė suvedinėti sąskaitas, skundimas ir įdavimas tapo labai skatintina savybe. Norint bet kurį žmogų suimti ar išmesti iš darbo, paliekant be pragyvenimo šaltinių, o šeimas išbuožinti ar ištremti, visuomet buvo galima rasti motyvų. Ypač tam tiko plačiai praktikuota įkaitų sistema. Kai partizanai užpuldavo okupantus ar kolaborantus, nubausdavo mirtimi išdavikus, būdavo suimami, išbuožinami ar tremiami tos apylinkės okupantams ar kolaborantams kuo nors neįtikė žmonės, šeimos, kurios dažniausiai nieko bendro nėra turėjusios su partizanais. Be gailėsčio buvo naikinami kitokios dvasios, kitaip negu komunistai mąstantys žmonės.

Ką dar nutardavo *petiorkos*? Kėdainių apskrities *petiorkos* 1946 m. liepos 14 d. posėdyje konstatuota, kad pastaruoju metu partizanai nepuolė, bet platinami atsišaukimai, kuriuose gyventojai raginami neiti į miškus. Nutarta per likusias liepos dienas „nuo svetimų elementų išvalyti“ vartotojų sąjungą, taupomąją kasą, miesto tarybą, Kėdainių valsčių, paruošų organizacijas, surengti operaciją miške partinio ir komjaunuolių aktyvo jėgomis bei kt.²⁹ Tos pat apskrities *petiorkos* liepos 22 d. posėdyje taip pat konstatuota, jog partizanai nepuolė, tačiau agentai pranešė, kad miškuose pasirodo po 20 partizanų būriai, bet kadangi iš apskrities buvo iškeltas MVD kariuomenės batalionas, negalima surengti didesnio masto operacijų. Pranešta, jog yra duomenų, kad liepos 29 d. „banditai“ rengia didelio masto teroro aktą. Nutarta pavesti G. Čachavai 22 d. naktį vykdyti operaciją – organizuoti pasalą Kėdainių valsčiuje, iš kurio apie tai gauta operatyvinių duomenų; turėti omenyje G. Čachavos pranešimą, kad jis rengia operacijas po 200 karių Gudžiūnų valsčiuje ir Rugėnų miške. Nurodoma kariuomenę ir aktyvą išdėstyti taip, kad partizanai negalėtų įvykdyti teroro aktų. *Petior-*

kos liepos 27 d. posėdyje konstatuota, jog partizanai suaktyvėjo – nukovė keletą civilių ir kariškių, ir nutarta atsižvelgti į G. Čachavos pranešimą, kad 150–180 žmonių jėgomis operacijos apskrityje bus rengiamos 4–5 kartus per savaitę, o viena operacija – pulko jėgomis (t. y. siunčiant apie 600–700 karių). Nutarta kiekvieną partizanų puolimo atvejį svarstyti *petiorkoje* ar partijos komiteto posėdyje³⁰. Pražūtingų padarinių žmonėms turėjo *petiorkos* posėdis, įvykęs 1946 m. spalio 24 d. Jis sušauktas po to, kai partizanai Kėdainių valsčiuje spalio 22 d. naktį mirties bausme nubaudė devynis išdavikus. Posėdyje buvo kritikuojami MVD apskrities ir valsčiaus vadovai ir nutarta: „3. Pavesti MVD valsčiaus poskyrio viršininkui ir Šėtos, Kėdainių bei Pernaravos valsčių partiniams organizatoriams per parą banditų puolimo vietose parinkti piktybiškai sabotuojančius visas priemones buožių – banditų rėmėjų ūkius ir juos perkelti į kitus valsčius, apkarpius juos iki 5 ha, proporcingai iš jų paimant žemės ūkio inventorių ir gyvulius. [...] 5. Piktybiškus banditų rėmėjus apiforminti ir perduoti teismui“³¹.

Prienuų „apskrities komiteto *petiorkos*“ 1946 m. rugpjūčio 3 d. posėdyje konstatuota, kad „banditai“ labai suaktyvėjo, surengė daug teroro aktų prieš sovietinį partinį aktyvą (per dvi liepos ir rugpjūčio mėn. naktis nužudyti 27 žmonės), o MVD ir MGB viršininkai su jais silpnai kovoja. Priimtas 9 paragrafų nutarimas; jame tarp kitų nurodymų yra ir šie: efektyviai panaudoti į Prienus atvykusį MVD kariuomenės pulką ir sunaikinti „banditizmą“, įvesti patruliavimą Prienuose ir valsčių centruose. 1947 m. kovo 1 d. *petiorkos* posėdyje buvo svarstomas gana specifinis klausimas – OBB (kovos su pogrindžiu skyrius) perdavimas kartu su operatyvininkais, transportu, kitu turtu ir dokumentais iš MVD į MGB pavaldumą (tuo metu beveik visas

kovos su kitaminčiais aparatas buvo sutelkiamas MGB rankose). Konstatuota, kad perdavimas užtruko, nes MVD viršininkas Vorošilovas smarkiai priešinosi MVD patalpų (pastato) perdavimui. Nurodoma perdavimą paskubinti, CK prašyti įsikišti ir paskubinti pastato perdavimą; pabrėžiama, kad kovose su partizanais ir toliau turi dalyvauti visas MVD aparatas³². 1947 m. birželio 28 d. *petiorkos* posėdyje buvo svarstomi du LKP(b) CK nutarimai: 1) kaip kovojama su pogrindžiu kai kuriose Žemaitijos apskrityse ir 2) dėl „banditų“ puolimų Pakuonio ir Šilavoto valsčiuose³³.

1947 m. kovo 1 d. Prienų apskrities *petiorkos* posėdis buvo sušauktas gavus A. Sniečkaus vasario 18 d. raštą Nr. 88s (išsiuntinėtas visų apskričių partijos komitetų pirmiesiems sekretoriams), kuriame rašoma, kad, perorganizuojant kovos su pogrindžiu organus, sutelkus juos MGB rankose, užtruko operatyvininkų, transporto, turto ir dokumentų perdavimas iš MVD į MGB, todėl „visiškai nutrauktos operacijos prieš gaujas ir nacionalistinį pogrindį“. Partijos sekretoriams „siūloma“ pagreitinti perdavimą. „2. Nuolat kontroliuoti, kaip dirba MGB organai apskrityse ir valsčiuose, priversti juos tuoj pat savo aparatuose įvesti reikiamą tvarką ir pradėti vadovauti kariuomenei bei vykdyti operacijas kovojant su gaujomis ir nacionalistiniu pogrindžiu. 3. MVD valsčių darbuotojus ir miliciją, pasienio ir MVD geležinkelio kariuomenę nuolat naudoti kovoje su gaujomis“³⁴. A. Sniečkus buvo pirmasis iš valdžios vyrų, nurodęs MVD organams ir kitoms MVD pavaldžioms struktūroms ir toliau kovoti su pogrindžiu, nors oficialiai tos kovos prerogatyvos buvo perduotos MGB.

Apie valsčiuose veikusias *troikas* daug duomenų yra iš Kėdainių apskrities; kitose apskrityse jos neminimos arba minimos tik prabėgomis, gal kiek daugiau – Panevėžio apskrityje. Valsčių *troikos* savo pasitarimų,

aptarimų, nutarimų protokolų nerašė arba jie neišliko. Jų veikla tik minima partijos komitetų protokoluose.

1945 m. pabaigoje Panevėžio apskrities partijos komitetas sudarė praktinių priemonių planą, kaip sutriuškinti pogrindį; jame daugybė paragrafų (apie ryšį tarp partijos komiteto ir MVD, apie ištaisymą klaidų, padarytų valstiečiams dalijant žemę, apie derliaus nuėmimą ir paruošas, apie kadrus, tautų draugystę ir t. t.). Pirmame plano skyriuje, be visa ko, rašoma, kad kiekviename valsčiuje yra paskirti už partizanų sutriuškinimą atsakingi trys žmonės – partijos komiteto atstovas, NKVD valsčiaus poskyrio viršininkas ir NKGB valsčiaus įgaliotinis. Kitame paragrafe rašoma: „Kiekvieną gaujos pasirodymo atvejį tuoj pat ištirti ir apskrities komitete aptarti; numatyti konkrečias tiek politines, tiek čekistines operatyvines priemones“³⁵. Po partizanų puolimo Šeduvos valsčiuje 1947 m. liepos 9 d., kai buvo nukauti 7 Šeduvos aktyvistai, tas atvejis du kartus – liepos 12 d. ir rugpjūčio 27 d. – svarstytas partijos apskrities biuro posėdžiuose. Po pirmojo svarstymo priimta nutarime rašoma, kad aktyvistus nukovusius partizanus persekioję ir su jais susidūrę sribai nieko jiems nepadarė, o „valsčiaus partijos sekretorius drg. Grinevičius, būdamas kartu su kovotojais, nesugebėjo suorganizuoti jų, kad apsuptų banditus, parodė bailumą ir todėl banditai sugebėjo dingti“. Grinevičiui įrašytas papeikimas, laikinai einantį valsčiaus viršininko pareigas Loginovą nutarta atleisti; nurodyta valsčiaus poskyrio viršininkui Ševelevui ir Grinevičiui sudaryti partizanų sutriuškinimo valsčiuje planą, patikrinti visą valsčiaus aparatą ir atleisti visus pareigūnus, keliančius abejonių dėl jų patikimumo; spręsti, ar miestelyje gali gyventi „banditų ir jų rėmėjų šeimos; remiantis žemės įstatymu, valsčiuje išbuožintiems [asmenims] sumažinti žemę, paimti gyvulius, žemės

ūkio inventorių ir kt., ypač toje apylinkėje, kurioje įvyko teroro aktas“. Antrą kartą svarstant politinę padėtį Šeduvos valsčiuje konstatuota: „Partijos valsčiaus komitetas nesiėmė ryžtingų priemonių banditams pagauti; kiekvieno banditų puolimo *troika* neaptarinėjo ir nesiėmė konkrečių priemonių, kad ateityje to nebūtų“³⁶.

Kėdainių apskrityje pirmą kartą Kėdainių valsčiaus *troika* minima 1946 m. rugpjūčio mėn. vykusiame biuro posėdyje, kuriame buvo svarstoma to valsčiaus politinė padėtis. Valsčiaus partinės organizacijos sekretoriui Chlebopėševui nurodyta greitai sunaikinti pagrindį ir užkirsti kelią „buožių sabotazui“ bei jų vyravimui kaime; valsčiaus poskyrio viršininkui Iljičiovui pareikštas papeikimas, nes jis nesiėmė ryžtingų priemonių pagrindžiui likviduoti, nekontroliavo buožių, nesutarė su partiniu organizatoriumi ir t. t. Abu jie – valsčiaus poskyrio viršininkas ir partinis organizatorius – įpareigoti: „a) du kartus per savaitę sušaukti valsčiaus *troiką* ir aptarti valsčiaus politinę padėtį, priimti konkrečius ir praktinius nutarimus“; pasirūpinti sribais, duoti jiems žemės netoli valsčiaus centro; apginkluoti kaimų aktyvą; iki 1946 m. rugsėjo 15 d. patikrinti valsčiaus aparatą ir iš jo pašalinti nepatikimus asmenis³⁷. 1947 m. liepos 12 d. biuras svarstė, kaip vykdomas jo balandžio 16 d. nutarimas „Dėl politinės padėties Surviliškio, Kėdainių ir Šėtos valsčiuose“. Konstatuota, kad minėtų valsčių partinės organizacijos nepakankamai dėmesio skyrė nutarimui, kad „gaujos“ toliau veikia. Nutarime nurodyta apginkluoti aktyvą, sudaryti savigynos grupes, MGB viršininkui Jušakovui išvykti 10–15 dienų stebėti čekistinių operatyvinių priemonių efektyvumo. Taip pat nutarta „pašalinti nesutarimus tarp MGB ir partijos valsčių komitetų darbuotojų, kasdien šaukti *troikos* pasitarimus dėl politinės padėties valsčiuje ir numatyti konkrečias priemones kiekvienai dienai“³⁸. Po kelių partizanų puolimų Josvainių valsčiuje

1947 m. gruodžio 20 d. vykusiame biuro posėdyje konstatuota, jog „valsčiaus *troika* nesitaria ir nenumato priemonių, kad būtų sunaikinta esama gauja“. Tarp kitų nutarimo paragrafų nutarta: „4. Įpareigoti drg. Jakubiną ir drg. Malofejevą [pirmasis – partinis organizatorius, antrasis – MVD poskyrio viršininkas. – J. S.] du kartus per savaitę sušaukti valsčiaus *troiką* ir aptarti politinę padėtį, priimti konkrečius ir praktinius nutarimus, kaip artimiausiu metu sunaikinti esamą gaują“³⁹. Taigi iš valsčių *troikų* Kėdainių apskrityje buvo reikalaujama kur kas intensyvesnio negu *petiorkų* darbo – net kasdieniųjų pasitarimų vykstant itin dažniems partizanų puolimams. Matyt, taip buvo todėl, kad pavaldiniams visuomet lengviau nurodyti negu patiems imtis darbo. Antra, mažame valsčiaus centre, kur visos valdžios įstaigos būdavo greta (gal net tame pačiame, dažniausiai mūriniame, gintis pritaikytame name), trys svarbiausi valsčiaus pareigūnai per dieną noromis nenoromis ne kartą matydavosi. Pagaliau biuras buvo teisus todėl, kad partizanai laikėsi valsčiuose ir ten buvo sprendžiamas partizaninio karo likimas.

IŠVADOS

1. Neformalūs partinių ir čekistinių organų dariniai – *troikos*, *čtviortkos*, *petiorkos* – buvo sudaryti VKP(b) CK Lietuvos biuro nurodymu; aktyviau veikti jie pradėjo po 1945 m. rugpjūčio 23–24 d. įvykusio LKP(b) CK VII plenumo.

2. Šių darinių užduotis – siekiant sutriuškinti pirmiausia ginkluotą pasipriešinimą, derinti čekistines karines priemones su administracinėmis, ūkinėmis, politinėmis ir kt. priemonėmis, sutelkiant okupacinių struktūrų ir kolaborantų pastangas.

3. Apskrityse prie komunistų partijos komitetų biurų dažniausiai veikė *petiorkos*; į jas įvairiose apskrityse įėjo skirtingi parei-

gūnai, bet visuomet jose buvo pirmasis ar antrasis partijos sekretoriai (dažnai abu) ir NKVD (MVD) bei NKGB (MGB) apskričių skyrių viršininkai. Valsčiuose dažniausiai veikė *troikos*, sudarytos iš valsčiaus partinio organizatoriaus ar sekretoriaus, NKVD (MVD) valsčiaus poskyrio viršininko ir NKGB (MGB) valsčiaus įgaliotinio.

4. *Troikos*, *čtviorkos* ir *petiorkos* 1945–1947 m. labiau negu apskrities partiniai biurai tiko organizuoti kovai su pasipriešinimu, nes, būdamos mažesnės ir labiau

specializuotos sudėties, galėjo spręsti labiau įslaptintus, taip pat operatyvinius klausimus ir priimti skubesnius nutarimus.

5. Sprendimais dėl pagrindžio sutriuškimo *troikos* ir *petiorkos* neretai prisidėdavo prie komunistinio teroro prieš taikius gyventojus stiprinimo. Ypač dažnai buvo praktikuojamas turto atėmimas iš partizanų šeimų ir neva jų rėmėjų, prie šių priskiriant žmones savo nuožiūra. Nuolat reikalaujama daugiau ištremti, pašalinti iš įstaigų ir mokyklų „nepageidautinus elementus“.

Nuorodos

- ¹ *Лубянка, Москва, 1969, с. 131.*
- ² *Juodoji komunizmo knyga, Vilnius, 1990, p. 205, 265.*
- ³ *Ibid., p. 260.*
- ⁴ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai, Vilnius, 1994, l. 164.*
- ⁵ *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD–MGB dokumentuose 1944–1953 metais, Kaunas, 1996.*
- ⁶ L. Truska, A. Anušauskas, I. Petravičiūtė, *Sovietinis saugumas Lietuvoje 1940–1953 metais, Vilnius, 1990, p. 124.*
- ⁷ Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. 749, ap. 749, b. 23, l. 86.
- ⁸ *Ibid., f. 5258, ap. 7, b. 64, l. 55.*
- ⁹ *Ibid., f. 749, ap. 749, b. 23, l. 256.*
- ¹⁰ *Ibid., f. 1093, ap. 1093-27, b. 1, l. 3.*
- ¹¹ *Ibid., l. 51.*
- ¹² *Ibid., f. 749, ap. 749, b. 53, l. 82.*
- ¹³ *Ibid., f. 1771, ap. 1771, b. 90, l. 149.*
- ¹⁴ *Ibid., l. 7–8.*
- ¹⁵ *Ibid., l. 53.*
- ¹⁶ *Ibid., l. 153.*
- ¹⁷ *Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 39, 120.*

- ¹⁸ *Ibid., f. 1093, ap. 1093-27, b. 1, l. 53, 56.*
- ¹⁹ *Ibid., f. 739, ap. 6, b. 2, l. 7.*
- ²⁰ *Ibid., b. 3, l. 48.*
- ²¹ *Ibid., ap. 739-10, b. 1, l. 5.*
- ²² *Ibid., f. 749, ap. 749-8, b. 1, l. 24.*
- ²³ *Ibid., f. 801, ap. 2, b. 86, l. 66.*
- ²⁴ *Ibid., f. 749, ap. 749-8, b. 1, l. 78, 83, 94.*
- ²⁵ *Ibid., f. 1093, ap. 1, b. 1, l. 78.*
- ²⁶ *Ibid., f. 1308, ap. 1, b. 1, l. 158.*
- ²⁷ *Ibid., f. 801, ap. 1, b. 64, l. 117–120.*
- ²⁸ *Ibid., ap. 801-15, b. 1, l. 28–30.*
- ²⁹ *Ibid., f. 749, ap. 749-8, b. 1, l. 22.*
- ³⁰ *Ibid., l. 23, 20–21.*
- ³¹ *Ibid., l. 28–29.*
- ³² *Ibid., f. 739, ap. 739-10, b. 2, l. 1–3.*
- ³³ *Ibid., ap. 1, b. 9, l. 30.*
- ³⁴ *Ibid., f. 739, ap. 1, b. 9, l. 1.*
- ³⁵ *Ibid., f. 801, ap. 801-15, b. 1, l. 5–16.*
- ³⁶ *Ibid., l. 35–36, 45–46.*
- ³⁷ *Ibid., f. 749, ap. 749-8, b. 1, l. 26.*
- ³⁸ *Ibid., ap. 749, b. 22, l. 15–16.*
- ³⁹ *Ibid., ap. 749-8, b. 1, l. 47.*

Gauta 2002 01 09
Lietuvos gyventojų genocido
ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Starkauskas

ABOUT ONE MORE ORGAN OF THE STALINIST PERIOD – *TROIKAS* AND *PETIORKAS*

Summary

Right after the second occupation of Lithuania (1944) both the local Communist leaders and the newly coming chekists intended to implement the Lenin's idea that „a good communist is a good chekist“. They climbed to civil power which at the time was in hand of almost only the Communist party committees and also sought for the unity between the aims and actions of the repressive structures (NKVD, NKGB, prosecutor offices). The range of their actions was wide. A strong and also armed resistance taking place in the country (the last partisan headquarters were annihilated in 1953, single partisans having resisted for long since then), all the Soviet party active core including not only the personnel of the party organs but also almost all officials of the government institutions were armed with riffles, submachine-guns and pistols. They took part in all the actions of constraint: would expropriate part or all property from the well-to-do people, mostly called kulaks, would forcibly press the peasants to pay huge scots, often too oppressive, and deported to the peripheries of Russia those persons who had not pleased the occupants and collaborators in some way, and etc.

Certain background for consensus between the civil and the repressive military organs was due to the fact that initially the Lithuanian Communist party was not numerous comprising mostly of immigrants from Russia (1945 – 3,5 thousand and 1948 – 22 thousand, with only 18,5 % of Lithuanians). Working in the Communist party committees of different levels, they could easily come to understanding with the local chekists. Antanas Sniečkus, the energetic, sensible but also bigot first secretary of the Lithuanian Communist party also ensured steady relations between the repressive organs and the provincial functionaries of the Communist party. Both the immigrants from Russia and the local collaborators were consolidated by the common fear of the national resistance movement, especially of partisans. A kind of revolt between the Central Committee of the LKP(b) (Lithuanian Communist (Bolshevik) Party) and the repressive structures took place only in spring of 1953 when the Soviet Union was under the rule of Lavrentij Berija who then tried to play national politics to be finally entrenched in power. He forced and provoked some

leaders of LSSR (Lithuanian Republic of the Soviet Union) to sign a petition mostly directed against Antanas Sniečkus as being ostensibly incompetent to establish a strong Soviet regime in Lithuania.

One of the most striking attempts to integrate the chekist military measures with the administrative, economic, political and other means, i.e. to unite the efforts of the repressive organs and civil institutions to neutralize the armed opposition, were unofficial ruling bodies *petiorkas* (a fivesome) that acted in regions and *troikas* (a threesome) that acted in parts of local districts in the period 1945–1947. The establishment of such bodies was ordered by the Lithuanian office of the VKP(b) (such office existed in 1944–1947, Michail Suslov being in charge of it till 1946 and V. Ščerbakov later; analogous offices were established also in other Baltic States and Moldavia; they were the supervision and ruling organs controlled by Moscow, and it were them indeed ruling the newly occupies countries). The regional *petiorkas* were formed of the first and second secretaries of the region party and the administrative organs as well as MVD (Ministry of Internal Affairs) and MGB (Ministry of State Security) district officers. The fifth member was usually elected the chairman of the region executive committee. The administrative district *troikas* consisted of the secretary or party organiser of the district party and the officer of MVD district subdivision, and the special NKVD district procurator. *Petiorkas* used to substitute the functions of the district party committee offices. They would also adopt more sensitive and also strategic decisions on the fight against the underground. Moreover, being less numerous than the offices (they would comprise of about 7–9 members), they could enact the decisions with more expedition. As often as not the decisions of *petiorkas* would contribute to the intensification of terror perpetrated against the civil people. The expropriation of property was especially often exercised against the partisan families and quasi their supporters, labelling them at their own discretion. The decisions of *petiorkas* more often expressed an idea to deport more people and would indicate to remove the „anti-Soviet elements“ from state and co-operative institutions, enterprises and schools.